

Zware jongens en hun poppen

➤ BART ROGÉ SPRAK MET STEVEN MAHIEU, DIRK DESTROOPER EN VEERLE WALLEBROEK OVER HET PROJECT 'FIRE OF FREEDOM'.

Geen saffen en geen bier! Nogal voor de hand liggend voor een instelling waar jongeren terecht komen op aangeven van het Comité voor Bijzondere Jeugdzorg of de jeugdrechter. Het is de titel van het hiphopnummer dat bij het project 'Fire of Freedom' hoort. Wie naar het nummer luistert, wordt blijmoedig van de sappige dialecten en exotische tongval in de rap. De rustige beat geeft het nummer iets reflexiefs, terwijl de tekst weinig vrijblijvend is: "Vrijheid is het enige dat telt, geen jeugdrechter die mijn leven voorspelt." Is het een aanklacht of een boutade?

Leven – maar zeker ook werken – in een gemeenschapsinstelling is allesbehalve evident. Je wordt er geconfronteerd met façades en attitudes die al dan niet moedwillig worden gecultiveerd. Hard en stoer. Maar onverschillig?

*Tzou kunn daj me ni geern et
Mo wit zeker da ze goan sap moakn van je fret
Deure slikken goa zeker ni goan
Omdak heel je kop a flanken è gesloan*

Ook fysiek doet de plek iets met je. Overal zijn er sleutels, veel sleutels. Er is een strak dag-schema, regels met zware consequenties bij overtreding en je zegt er niet zomaar eender wat. In een gemeenschapsinstelling is een begrip zoals 'prikkelarm werken' een harde – en vooral noodzakelijke – realiteit. Het is een plek met een eigen logica, en daar heb je je willens nillens naar te schikken. Zoveel wordt duidelijk in de videoclip die bij de rap hoort. In de clip dragen de jongeren witte maskers die hun anonimiteit moet verzekeren. Het staat in fel contrast met de profileringdrang die je doorgaans van patserige rappers verwacht. Maar er is meer. Het zijn niet de jongeren die rappen maar poppen. Inderdaad, zware jongens en hun poppen. Hoe werd dat mogelijk?

Het project Fire of Freedom was de queeste van Steven Mahieu. Zijn toenmalige werkgever – Steven startte zonet een carrière als stand up comedian² – Graffiti Jeugddienst plant elk jaar een project waarmee ze buiten de lijntjes willen kleuren. Dat moet vermijden dat de reguliere

werking iets vanzelfsprekends wordt. Jeugdwerk moet grenzen blijven verleggen, vandaar. Steven kreeg de hint om 'iets' in een gemeenschapsinstelling te doen van een vrijwilligster. Die was er 'ervaringsdeskundige' – om maar niet te moeten vertellen hoe ze er belandde – en wees op de noodzaak om in die omgeving eens “zoals Graffiti Jeugddienst” te gaan werken.

Graffiti Jeugddienst zet in op communicatie en alternatieve communicatievormen zoals graffiti, theater, muziek, nieuwe media... Hun doel is om kinderen en jongeren te laten kennismaken met alternatieve communicatie en ze te laten experimenteren. Niet alleen *wat* je wil zeggen, maar ook *hoe* je iets wil zeggen is belangrijk. Communiceren, zo lezen we in de beleidsnota van Graffiti Jeugddienst, is een basisvoorwaarde om te participeren aan de samenleving. En door creativiteit aan communicatie te koppelen, leer je heel wat over jezelf en je omgeving. Voor dergelijke argumenten kan een gemeenschapsinstelling niet ongevoelig blijven.

Steven Mahieu trok daarop naar gemeenschapsinstelling³ de Zande in Ruislede. Jongeren worden daar een tijdje 'in bescherming' genomen omwille van hun problematische leefsituatie. Ze worden er omkaderd door begeleiders, leerkrachten, psychologen en maatschappelijk werkers. Jongerenwelzijn, dus⁴. Afhankelijk van hun programma wonen ze in verschillende leefgroepen. Er is ook een school met theorie- en praktijklessen en veel sport. Aan educatie ontsnap je dus nooit.

De bereidwilligheid van De Zande om mee te stappen in het project was groot, wat niet wil zeggen dat het gemakkelijk zou worden. De Zande koos de workshop 'Kast vol poppen' uit het aanbod van Graffiti Jeugddienst. 'Kast vol poppen' is een theaterworkshop voor 6- tot 12-jarigen waarin deelnemers van washandjes of een sok poppen maken om er daarna poppenkast mee te spelen. “Shit!”, moeten ze bij Graffiti Jeugddienst gedacht hebben. Misschien wel een veilige keuze van De Zande, maar hoe ga je nu 'de zware mannen van Ruislede' zo ver krijgen om 'poppenkast' te spelen? Maar Graffiti Jeugddienst doet deze projecten juist om grenzen verleggen. Een brainstorm drong zich op.

Wat zijn de pro's – de voordelen – van poppenspel? Eerst en vooral moet je zelf niet op de planken gaan staan om iets te zeggen. Het is je pop die spreekt. Dat maakt een groot verschil. Poppenspelers hoeven geen extroverte praatjesmakers te zijn. Ten tweede creëer je met je pop een fictief personage dat altijd fysiek aanwezig is. Een soort alter ego dat je ook als speler kan zien. Echt acteren is het niet, maar toch, je bent met een lichaam en mimiek bezig. Met poppen verlaag je dus heel wat drempels. Dat heeft een praktisch voordeel in een setting waar jongeren anoniem moeten blijven, maar het creëert ook een veilige positie om iets te zeggen. Kortom, pedagogisch en agogisch kan je het wel duiden. Marieke Breyne schreef er een boeiende thesisverhandeling over.⁵

De contra's? Euh? Figurentheater voor 6- tot 12-jarigen, tot daar volgen we, maar voor jongvolwassenen met 'problematische leefsituaties'? Nee, dat leek me toch iets te ver van hun

bed. Daarenboven zijn het mannen die 'bouw' en 'metaal' studeren. Daar kan je niet tegenop met kneuterig naaiwerk, washandjes en sokken. Om tieners te bewegen heb je spektakel nodig, of op zijn minst een uitdaging die hun obligate onverschilligheid kan doen verwateren. Niets is daarvoor beter geschikt dan een toets aan 'the real thing'. Jongeren willen zichzelf testen aan het echte leven. Als het dan over poppen gaat, dan willen ze 'echte' poppen maken. En daarbovenop nog liefst coole poppen, want die 'gewone' zijn altijd zo saai. Herkenbaar? U heeft waarschijnlijk een tiener in huis.

Steven ging dus op zoek naar 'echte' poppenspelers en poppenmakers. Iedereen kent ondertussen Samson, The Muppets en 'Achmed the Dead Terrorist' van Jeff Dunham, maar doorgaans is onze kennis van het hedendaagse poppenspel, laat staan figurentheater, vrij beperkt. Kennis genoeg bij Het Firmament. Het Firmament is het (t)Huis voor figuren-, poppen- en objectentheater in Vlaanderen. Ze zijn sinds jaar en dag voortrekkers van figurentheater als artistieke discipline. Het Firmament⁶ heeft wortels in De Centrale voor Poppenspel van pionier Jef Contryn. Vorig jaar werden ze door de Vlaamse overheid erkend als landelijk expertisecentrum voor figurentheatererfgoed, in het kader van het vernieuwde Cultureel Erfgoeddecreet. Ook de registratie van het Vlaamse figurentheatererfgoed werd vorig jaar afgerond. Er werden bijna 17.000 poppen uit collecties over heel Vlaanderen in kaart gebracht en de teller loopt nog steeds. Dit om een idee te geven van de omvang van dit erfgoed.

Via het netwerk van Het Firmament kwam Steven in contact met mannen van kaliber. Paul Contryn (kleinzoon van Jef) is reeds vele jaren de huisscenograaf van DE MAAN.⁷ Het huidige Figurentheater DE MAAN bouwt voort op de lange traditie van het Mechels Stadspoppentheater. Dirk Destrooper is sinds 2009 artistiek eindverantwoordelijke van Theater Taptoe.⁸ Theater Taptoe zag dankzij Luk De Bruyker het levenslicht in het woelige jaar 1968 en verwierf vlug naam en faam in Gent als marionnettentheater Taptoe. De laatste jaren evolueerde het ensemble meer en meer naar beeldend theater en kreeg muziek, al dan niet live, een groter aandeel in de producties. Het team voor Fire Of Freedom bestond uit Steven Mahieu, Paul Contryn en Dirk Destrooper.

Het team kon aan de slag: poppenspel met jongvolwassenen in een gemeenschapsinstelling. Van bij het begin was het duidelijk dat de jongeren de volledige productie zelf in handen zouden nemen. Het project was dus allesbehalve vrijblijvend. Het opzet werd ingeschoven in het rigide dagschema van De Zande. In plaats van de normale praktijklessen zou een atelierwerking komen. En in elk atelier moet gewerkt worden, zoveel was duidelijk. De ateliers werden telkens bemand door iemand van het Fire of Freedom-team en een praktijkbegeleider van De Zande. Maar aan wat zou er gewerkt worden? Wat gaan we produceren? Met deze vraag begon de creatieve vertaalslag. Poppenspel was het medium waarmee gewerkt moest worden, maar wat er gemaakt zou worden was verre van afgelijnd.

Omdat elk poppenspel een verhaallijn heeft, werd er in eerste instantie gedacht aan personages. De poppen zouden alter ego's worden. Graffiti Jeugdendienst legde de link met Slim

Shady, het alter ego waarmee de Amerikaanse hiphop ster Eminem⁹ enkele jaren geleden wereldwijd doorbrak. Zo werd de brug gemaakt naar hiphop, rap en Urban Culture. “Die gasten zijn hiphop!”, zegt Steven. “Die muziek staat heel dicht bij hun dagelijks leven.” Jongeren begrijpen wel degelijk de gelaagdheid die Eminem via zijn alter ego in zijn muziek inbouwt. En door er nu zelf mee aan de slag te gaan, ervaren ze de creatieve en communicatieve kracht ervan. De link met Urban Culture vond onmiddellijk een draagvlak bij de jongeren. Het werd de bedoeling om een eigen song en een bijhorende videoclip te maken. De stap van de alter ego’s in het poppenspel naar muziek was ook snel gelegd. Taptoe leunt heel dicht aan bij muziektheater en het Firmament toonde de jongeren verschillende hedendaagse invullingen. Flat Eric, de pop van Janet Knechtel¹⁰ in de videoclip van Mr. Oizo, kon iedereen zich wel herinneren. Dat het werkt, kan je ook zien in de clip van Beck, die live een poppenspelversie van zijn hit ‘Loser’ bracht op het V Festival, enkele jaren geleden¹¹. Ook verwijzingen naar films, zoals naar de recente remake van ‘Team America’ konden op veel bijval rekenen.¹²

Vanaf dat moment had het project een duidelijk doel. Muziek zou Fire of Freedom dragen, maar de finaliteit was een videoclip. De poppen – en dan vooral hun alter ego’s – kwamen centraal te staan het creatieproces en ze figureerden in de videoclip. Dit is belangrijk. In projectwerk plaatst men heel vaak de focus op het proces, maar een product – het eindresultaat – is minstens even belangrijk. Zeker wanneer er gewerkt wordt met een groep die voor de eerste keer in contact komt met een creatieproces. “*Allemaal goed en wel,*” denken jongeren, “*maar waarom doen we dit?*” Een duidelijk eindresultaat geeft een project een richting en doel. Het is ook met het product waarmee jongeren achteraf willen uitpakken. In het geval van Fire of Freedom was dat een dvd met daarop de videoclip. Het bijhorende dvd-boekje moet voor wat duiding zorgen.

Het idee van een song met bijhorende videoclip moest vervolgens ingepast worden in een atelierwerking. Creatie en productie gaan hand in hand. Vijf verschillende ateliers werden opgezet: theater, poppen maken, decor/graffiti, muziek/hiphop en tekst/rap. Jongeren konden zich engageren in één atelier. Tien deelnemers per groep, een maand lang. Elk atelier werd begeleid door een kamikaze-vrijwilliger van Graffiti Jeugdendienst. Tim stond in voor de uitwerking van de theatersessies en de begeleiding van de acteurs en crew, Richard begeleidde de graffiti-crew en de bouw van de decors. MC Nephtali werkt met de MC-crew en monteerde de muziek. Dirk en Paul trokken het atelier van de poppenmakers, het team van Hanne zorgde voor de kledij van de poppen en Jan begeleidde de cameracrew en deed de beeldmontage. Telkens was er een begeleider van De Zande bij. Veel volk dus, voor een intense samenwerking. Opvallend is het respect van het Fire of Freedom-team voor de professionaliteit van de begeleiders in De Zande. “Je moet het maar kunnen, elke dag die knop omdraaien”, zegt Dirk. “Daar mag je echt je werk niet mee naar huis nemen.”

Eerst werden de personages bedacht. Zes alter ego’s werden gecreëerd. Mr. No-Body is een 24-jarige barman die het mentaal lastig heeft. Zijn ene arm is verminkt. The Party Stresser

is 25, reeds gescheiden en moeder van een kind. De Boxer is geduldig, maar kan niet tegen zijn verlies. Mrs. No Justice is een vrouwelijke jeugdrechter die geen genade kent en weinig positieve karaktereigenschappen heeft. Monsier Fort Fils is een beer van een vent die vaak gedresseerd is en Mr. Smooth Love tenslotte, is een 19-jarige Italiaan die beroepsvoetballer is. Het was bedoeling om vanuit deze personages een verhaal uit te werken dat vervolgens de tekst van de rap zou inspireren. Dit moest de jongeren ervan weerhouden om te persoonlijk of te direct te worden in hun rap. De MC's hadden echter genoeg aan de alter ego's. Veel verhaal herken je niet in de tekst, de alter ego's des te meer. En wie de rap met de nodige empathie benadert, hoort de catharsis. Dit is een eerlijk verhaal.

*Ze denken dat 'ik ben agressief' maar ik heb geduld
Mensen praten, meestal wordt er veel geluld
Het steek me tegen
Ik ben iemand die ontploft
Dan zeg ik tegen zulke mensen: "fuck off"*

Vakmanschap staat hoog aangeschreven bij jongeren. Poppen maken ging dus vanzelf. De poppen zouden zichtbaar gemanipuleerd worden door menselijke acteurs die naast de poppen staan. Dat alles moest in een filmset passen. Kleine, kneuterige of fragiele poppen waren uitgesloten. Het resultaat is dan ook vrij indrukwekkend. Je merkt dat de poppen niet uitsluitend door amateurs gemaakt zijn. Sommige ledematen hebben een rudimentaire vorm en zijn knullig aan de romp bevestigd. Dat maakt ze niet onbeholpen, maar juist echt. De koppen van de poppen zijn duidelijk door de handen van Dirk en Paul gegaan. Het zijn stuk voor stuk karakterkoppen die zeker een volledige voorstelling lang kunnen boeien. Maar omdat de rap en ook de videoclip niet echt rond een verhaallijn zijn opgebouwd, komen de poppen – als personages – minder tot hun recht.

In de ateliers werd geëxperimenteerd. De theaterworkshop illustreert dat misschien het best. Nadat de deelnemers enkele dagen hadden gewerkt rond de personages – de alter ego's – werd een theaterstuk(je) in elkaar gestoken. Om te beginnen was de setting ideaal: de kelder van een oude kapel op het domein van De Zande. Het is een gebouw dat niet echt een functie heeft, en enkel als occasionele opslagplaats wordt gebruikt. De deelnemers droegen witte maskers en samen met enkele blacklights werd een wereldvreemde setting gecreëerd. Uitgangspunt van de workshop waren de dagelijks activiteiten van de poppen. Vervolgens werden die activiteiten zo abstract dat er enkel nog bewegingen overbleven. Deze abstracte bewegingen geven het publiek de ruimte tot vrije interpretatie. Het uiteindelijke toonmoment was een bizar schouwspel op muziek van The Knife, een electropopduo uit Zweden. Dit bewijst dat het best wel mogelijk is om de artistieke of culturele leefwereld van jongeren eens grondig op zijn kop te zetten.

Maar het product was belangrijk. Aan het eind van het project werd een tentoonstelling opgezet in de kapel. Het werk uit alle ateliers werden er getoond: de poppen, teksten, graffiti uit

het decoratierelie en enkele foto's. Belangrijker nog was de vertoning van de videoclip. Daarvoor was veel volk uitgenodigd, vooral medebewoners en begeleiders van de gemeenschapsinstelling. De reacties waren doorgaans lovenswaardig. Medebewoners waren vol bewondering voor het geleverde werk. De dvd werd een echt hebbeding voor de deelnemers. Iets waar ze in de toekomst met trots naar kunnen verwijzen.

Als we – achterom kijkend – durven polsen naar de effecten van het project, wordt het even stil. Iedereen die aan dit project meewerkte of erbij betrokken was, vertrok vanuit een oprechte motivatie: dergelijke projecten moet je gewoon doen! Creativiteit, als leer- en denkproces, moet je overal durven binnenbrengen. Jeugdartistieke projecten engageren jongeren in een nieuwe constellatie. Ze leren omgaan met een nieuw medium, andere vragen stellen, kijken naar zichzelf en hun omgeving. Wie er de theorie op naslaat, leest een discussie over of creativiteit nu een individueel of sociaal fenomeen is. Ook in de praktijk leeft deze tweedeling. Kunnen we ervan uitgaan dat jongeren via dit project vaardigheden opbouwden? En zijn het dan vaardigheden die ze uitsluitend via een artistiek of creatief traject (kunnen) opbouwen? Wie zal het zeggen, laat staan meten? De individuele effecten kan je dus moeilijk duiden. Terecht, je kan een jeugdwerk of een artiest niet vragen om leerdoelen te expliciteren en na te streven. Dit terwijl iedereen ervan overtuigd is dat er echt wel gewerkt wordt aan individuele vaardigheden.

Nadenken over de sociale effecten van dit project is ook weinig evident. Vooreerst kan men de vraag tellen wat dergelijke projecten teweegbrengen in een gemeenschapsinstelling. Door Fire of Freedom moest De Zande haar gangbare werkvormen, dagindeling en processen ombuigen. 'Hun jongeren' werden een stukje uit handen gegeven en er moest met 'externen' samengewerkt worden. Ook jongeren ervaren deze veranderingen. Hun begeleiders krijgen een nieuwe rol: van praktijkbegeleider in een educatieve setting naar atelierbegeleider in een creatief proces. Ook de relatie tussen de jongeren veranderde. Ze zijn niet langer 'student' in een bepaalde klas, maar acteurs of schilders die werken aan een gezamenlijk product. Dit alles creëert een nieuwe context waarin een 'ander soort' sociaal interactie plaatsvindt dan normaal. Dat is gezond, zeker in contexten waarin rollen strak afgelijnd zijn, zoals in het onderwijs, zorgvoorzieningen of, als extreem voorbeeld, gemeenschapsinstellingen zoals De Zande.

Als laatste speelt peer-to-peer interactie. Het gaat dan over attitudes, waarden en gedrag waaraan jongeren – maar evengoed volwassenen – zich conformeren om bij een bepaalde groep te behoren. We gaan er vaak snel van uit dat de druk om te conformeren – peer pressure – vooral iets is van jongeren onder elkaar. Maar veel ouders raden hun tieners aan om nieuwe vrienden te zoeken, wat aangeeft dat er ook heel wat druk wordt uitgeoefend van buiten de vriendenkring. Bij jeugdartistieke projecten speelt peer-to-peer interactie een belangrijke rol. Je kan ervan uitgaan dat jongeren met het eindproduct – de dvd met de videoclip – een aantal attitudes, waarden of een zeker werkethos uitdragen. De feedback en de appreciatie die jongeren ontvangen voor hun dvd honoreert dan ook de attitude en het ethos dat ze uitdragen.

Daarom is het zo belangrijk dat het eindresultaat van een project goed is. Het is de aanleiding voor kritiek, conversatie en debat, maar ook voor oprechte bewondering en appreciatie. Jongeren zijn heel kritisch en eerlijk tegenover hun leeftijdgenoten. What you see is what you get. Dat maakt dat je in projectwerk het product niet los kan koppelen van het proces. Meer zelfs, je moet jongeren bewust maken van hun 'publiek'. Hun product – wat het vertelt en hoe het iets toont – zal worden geïnterpreteerd en beoordeeld. Hoe je als individu omgaat met of anticipeert op die kritiek en beoordeling is misschien de belangrijkste levensles.

NOTEN

- 1 lees meer over dit project op <http://www.graffiti-jeugddienst.be/projecten.asp?page=projectdetail&pid=12>
- 2 <http://www.stevenmahieu.be/>
- 3 lees meer over wat een gemeenschapscentrum is op <http://wvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/instellingen/inleiding.htm>
- 4 <http://wvg.vlaanderen.be/jongerenwelzijn/>
- 5 BREYNE (Marieke), Tussen poppenkast en figurentheater. Schets van en reflectie op de evolutie van het pedagogische poppenspel in Vlaanderen, [onuitgegeven verhandeling voorgelegd aan de Faculteit Psychologie en pedagogische wetenschappen voor het verkrijgen van de graad van licentiaat, Academiejahr 2007-2008], Gent, Universiteit Gent, 2008.
- 6 zie <http://www.hetfirmament.be/>
- 7 zie <http://www.demaan.be/>
- 8 <http://www.theatertaptoe.be/>
- 9 lees meer over Slim Shady op http://www.eminem.net/slim_shady/
- 10 zie http://janetknechtel.com/Puppets/flat_eric.htm
- 11 zie <http://www.youtube.com/watch?v=akHg97X-Fo0>
- 12 bekijk alle filmpjes op de weblog van Het Firmament op <http://www.hetfirmament.be/content/blogcategory/64/233/>

